

**TYÖELÄMÄ- JA TASA-
ARVOVALIOKUNNAN LAUSUNTO
12/2006 vp**

Valtioneuvoston selonteko vähittäiskaupan rakenteesta, muutoksista ja kauppaa koskevista erityiskysymyksistä

Talousvaliokunnalle

JOHDANTO

Vireilletulo

Eduskunta on 26 päivänä huhtikuuta 2006 lähettäessään valtioneuvoston selonteon vähittäiskaupan rakenteesta, muutoksista ja kauppaa koskevista erityiskysymyksistä (VNS 3/2006 vp) valmistelevasti käsiteltäväksi talousvaliokuntaan samalla määrännyt, että työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan on annettava asiasta lausunto talousvaliokunnalle.

Asiantuntijat

Valiokunnassa ovat olleet kuultavina

- ylitarkastaja Ulla Karhu, kauppa- ja teollisuusministeriö
- hallitusneuvos Esa Lonka, työministeriö
- hallitusneuvos Pekka Järvinen ja hallitusneuvos Ismo Tuominen, sosiaali- ja terveysministeriö
- erikoistutkija Irja Kandolin, Työterveyslaitos
- työympäristösihteeri Seija Virta, Palvelualojen ammattiliitto PAM ry
- asiantuntija, varatuomari Mika Pahlsten, Suomen Kaupan Liitto.

VALTIONEUVOSTON SELONTEKO

Hyväksyessään lain vähittäiskaupan sekä parturi- ja kampaamoliikkeen aukioloajoista (1297/2000) eduskunta edellytti, että valtioneuvosto seuraa lain vaikutuksia työntekijöiden asemaan ja päivittäistavara-kaupan jakautumiseen eri tyyppisissä liikkeissä sekä antaa eduskunnalle selonteon vähittäiskaupan kehityksestä, kun laki on ollut voimassa 3—5 vuotta. Lakiin ei tule ehdottaa muutoksia, ennen kuin eduskunta on käsitellyt selonteon.

Kauppa on kokenut viime vuosina suuria muutoksia, joihin ovat vaikuttaneet sekä kotimaiset että kansainväliset tekijät. Selonteossa tarkastellaan vähittäiskaupan kilpailutilannetta, toimintaympäristön muutoksia sekä kauppapalvelujen saavutettavuutta. Vähittäiskaupan erityiskysymyksinä käsitellään yhdyskuntasuunnittelua, aukioloaikoja, itsehoitolääkkeiden vähittäismyyntiä ja mietojen alkoholijuomien myyntiä. Selonteossa ei ehdoteta muutoksia vähittäiskaupan aukioloaikoihin.

VALIOKUNNAN KANNANOTOT

Perustelut

Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta on käsitellyt asiaa oman toimialansa osalta ja keskittyy lausunnossaan kauppojen aukioloaikojen vaikutuksiin työllisyyteen, työntekijöiden työterveyteen ja -turvallisuuteen sekä työ- ja perhe-elämän yhteensovittamiseen.

Kauppojen aukioloaikojen vaikutukset*Yleistä*

Vähittäiskaupan aukioloja laajennettiin vuoden 2001 alussa siten, että vähittäiskaupat sekä parturi- ja kampaamoliikkeet voivat olla auki arkisin klo 7—21 ja lauantaisin klo 7—18. Enintään 400 neliömetrin myyntipinta-alaiset vähittäiskaupat voivat olla auki myös sunnuntaisin klo 12—21. Tätä suuremmat vähittäiskaupat ja parturi- ja kampaamoliikkeet voivat olla auki sunnuntaisin touko-, kesä-, heinä- ja elokuussa sekä marras- ja joulukuussa.

Lain tavoitteena oli tukea pienten kauppojen toimintaedellytyksiä niin, että kaupankäynti ei keskittyisi suuriin myymälöihin taikka päivittäistavarakauppa ohjautuisi enenevässä määrin kioskeihin ja huoltoasemille. Selonteon mukaan tavoite parantaa lähikauppojen kannattavuutta ja kilpailuasemaa suhteessa suuriin myymälöihin on toteutunut. Lain voimassaoloaikana on isojen valintamyymälöiden eli 200—400 neliömetrin päivittäistavarakauppojen määrä lisääntynyt 175:llä, lähinnä taajamissa.

Valiokunta pitää lain tavoitetta edelleen tärkeänä ja katsoo, että kohtuullisen etäisyyden päässä olevat vähittäiskauppapalvelut tulisi turvata. Tämä on erityisen tärkeää vanhuksille ja lapsiperheille, joiden mahdollisuudet kulkea taajamien ulkopuolella oleviin kauppakeskuksiin ovat huonot.

Selonteossa ei ehdoteta muutoksia vähittäiskaupan aukioloaikoihin. Julkisuudessa on kuitenkin esitetty sunnuntaiaukiolon vapauttamista ja aukioloaikojen pidentämistä arkisin ja lauantaisin.

Kaupan toimiala työllistää yli 12 % työllisistä. Selonteon mukaan vähittäiskaupan henkilöstö on vuoden 2001 jälkeen lisääntynyt 9 000 henkilötyövuodella, mutta aukioloaikojen muutoksen vaikutusta työpaikkojen lisäykseen ei ole pystytty arvioimaan.

Valiokunta kiinnitti aukiololaista antamassaan lausunnossa (TyVL 7/2000 vp) huomiota työaikojen monimuotoistumiseen aukioloaikojen laajentuessa ja totesi sillä voivan olla osalle työntekijöitä myönteisiä ja osalle kielteisiä vaikutuksia. Kielteisten vaikutusten valiokunta katsoi voivan liittyä työntekijöiden toimeentuloon, työssä viihtymiseen ja jaksamiseen sekä yleiseen elämän hallintaan.

Selonteon mukaan 48 % kaupan myyjistä haluaisi pitää kaupat suljettuina aina sunnuntaisin. Vuonna 1999 tehdyssä tutkimuksessa kaupan työntekijöistä sunnuntaityöskentelyä vastusti täysin 56 % ja 15 % osittain, mutta 43 % oli kuitenkin valmis työskentelemään sunnuntaisin työehtosopimuksen mukaisella korvauksella eli kaksinkertaisella palkalla. Kaupan työntekijät vastustavat myös iltataukiolojen laajentamista. Suurimmat hankaluudet työntekijät ovat kokeneet sosiaalisen elämän, harrastusten ja perheen yhteisen ajanvieron kohdalla. Lapsiperheellisistä 33 % koki sunnuntaityöskentelyn aiheuttavan hankaluuksia lastenhoitoon. Sunnuntaityöskentelyn hyvänä puolena korostui siitä maksettu kaksinkertainen palkka. Tärkeänä pidettiin, että sunnuntaityövuorot perustuisivat vapaaehtoisuuteen ja tasapuolisuuteen.

Myöhemmällä aukiololla näyttää olleen selvä yhteys osa-aikaisten työntekijöiden käyttöön. Viimeistään kello 20 sulkeutuvissa myymälöissä osa-aikaisten työntekijöiden osuus on 36 prosenttia, kun tämän jälkeen sulkeutuvissa myymälöissä osa-aikaisten osuus on 58 prosenttia.

Osa-aikaisia on kaupan työntekijöistä noin puolet. Joukossa on paljon opiskelijoita, joiden elämäntilanteeseen osa-aikainen työskentely sopii. Kaikille työntekijöille osa-aikaisuus ei kuitenkaan ole oma valinta, vaan vähäisistä tun-

timääristä aiheutuu heille muun muassa toimeentulo-ongelmia. Valiokunta pitää tärkeänä, että myöhäisen aukiolon osa-aikaisuutta lisäävää vaikutusta seurataan ja ryhdytään tarvittaessa toimenpiteisiin, jotta vastentahtoinen osa-aikaisuus ei lisääntyisi.

Selonteon mukaan päivittäistavarakaupalla ja erityisesti pienillä myymälöillä on ollut myönteisiä kokemuksia tähänastisesta sunnuntaiaukioloaikojen vapauttamisesta. Sen sijaan Erikoiskaupan liiton näkemykset ovat edelleen kielteisiä. Sunnuntaiaukiolo on osoittautunut erikoiskaupoille kannattavaksi vain joulunalusviikolla. Kehityssuuntana näyttäisi olevan kaupan keskittyminen ja hintakilpailun merkityksen korostuminen. Päivittäistavarakaupassa myymälät vähenevät ja keskikoko kasvaa. Pieniä myymälöitä muuttuu kioskeiksi, joilla on vapaa aukioloaika.

Yhteiskunnan arvojen ja perheiden vapaa-ajanviettopapojen muutoksesta kertoo viime vuosina yleistynyt tapa käyttää kauppakeskuksia yleisinä vapaa-ajanviettopaikkoina varsinkin viikonloppuisin. Erityisesti tällainen ilmiö on ollut havaittavissa joidenkin lapsiperheiden kohdalla.

Valiokunta on tietoinen siitä, että työntekijöiden työ- ja perhe-elämän yhteensovittaminen voi olla ristiriidassa muun väestön työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen kanssa. Etäisyyksien lisääntyessä niin työn ja asunnon kuin myös kaupan ja asunnon välillä perheiden, erityisesti lapsiperheiden, arkinen kiire ja uupuminen lisääntyvät.

Väkivallan uhka ja turvattomuus

Työolobarometrin 2005 mukaan väkivaltakokemukset työpaikoilla ovat lisääntyneet ja naiset joutuvat väkivallan tai sen uhan kohteeksi noin kaksi kertaa useammin kuin miehet. Naisista väkivallan tai sen uhan kohteeksi ilmoitti joutuneensa 11 % vastanneista ja miehistä 6 %. Yksityisellä palvelusektorilla väkivalta on lisääntynyt selvästi — väkivallan tai sen uhan kohteeksi ilmoitti viime vuonna joutuneensa 9 % vastanneista, kun vastaava luku edellisenä vuonna oli 6 %.

Selonteossa todetaan, että henkilökunnan vähäinen määrä kauppajen aukiolon viimeisinä tunteina ja siitä syystä lisääntynyt yksintyöskentely sekä myöhäiset kotimatkat ovat lisänneet turvattomuuden tunnetta myyjien keskuudessa. Turvattomuutta koetaan erityisesti pienissä liikkeissä ja myöhään auki olevissa kioskeissa ja huoltamoissa, joissa useimmiten työskennellään yksin. Suuremmissa kaupoissa käytetään palkattuja vartijoita, mikä lisää turvallisuuden tunnetta. Toisaalta yhden työntekijän valvottavana saattaa olla tavaratalon iso osasto, jolloin esimerkiksi näpistykseen on vaikea puuttua.

Myymälöissä, jotka sulkeutuvat kello 21 jälkeen, työntekijöistä 44 prosenttia koki turvattomuutta. Aikaisemmin sulkeutuvien myymälöiden työntekijöistä turvattomuutta koki 26 prosenttia. Päihtyneiden asiakkaiden osuus lisääntyy myöhäisimpinä aukiolotunteina, ja väkivallan uhka kasvaa. Ongelmat korostuvat erityisesti lauantai-iltoina.

Valiokunta kiinnittää huomiota myöhäisen aukiolon ja yksin työskentelyn vaaroihin. Myös myöhäiset kotimatkat lisäävät työntekijöille turvattomuuden tunnetta. Selonteossa on viitattu työturvallisuuslain perusteluihin, joiden mukaan kioskimyyjän yksintyöskentelyyn liittyvien vaarojen arviointi voi osoittaa vaaran olevan tietyissä työtehtävissä niin suuri, että yksintyöskentelyä ei voitaisi sallia. Valiokunta korostaa, että kaikilla työpaikoilla tulee huolellisesti suorittaa yhdessä työntekijöiden kanssa työturvallisuuslain mukainen vaarojen arviointi ja suunnitella toimenpiteet, joilla vaarat voidaan minimoida. Myöhäiseen aukioloon ja yksintyöskentelyyn liittyvien ongelmien vähentämiseksi valiokunta pitää tärkeänä, että selvitetään myös mahdollisuudet edistää myymälöiden sulkeutumista viimeistään kello 20. Kehityssuuntausta pienten myymälöiden muuttumisesta kioskeiksi valiokunta pitää huolestuttavana, koska se voi tarkoittaa nykyistä useampien työntekijöiden yksintyöskentelyä myöhään iltaisin.

Työn ja muun elämän yhteensovittaminen

Sunnuntaityöstä aiheutuu hankaluuksia perheen yhteisen ajan ja työn yhteensovittamisessa, so-

siaalisessa elämässä ja harrastuksissa. Myös työmatkat ja lasten hoito aiheuttavat ongelmia. Tällaiset hankaluudet heikentävät yleistä elämän laatua ja vaikuttavat työhyvinvointiin ja työssä jaksamiseen.

Palvelualan ammattiliitto ja Suomen Kaupan Liitto ovat sopineet työehtosopimuksella kaupan alalla noudatettavista vähimmäisehdoista. Kaupan työehtosopimuksella on sovittu 37,5 tunnin säännöllisestä enimmäistyöajasta ja mahdollisuudesta käyttää työajan tasoittumisjärjestelmää, jonka puitteissa päivittäinen ja viikoittainen työaika voi vaihdella edellyttäen, että jakson kuluessa se tasoittuu 37,5 tuntiin. Sopimuksen mukaan työvuoroluettelo on annettava tiedoksi viimeistään viikkoa ennen siinä tarkoitettua ajanjakson alkamista. Kokoaikaiselle työntekijälle tulee antaa kalenterivuoden aikana vähintään 12 ja osa-aikaiselle vähintään 8 kahden päivän mittaista viikonloppuvapaata (perjantai-lauantai, lauantai-sunnuntai taikka sunnuntai-maantai).

Vähittäiskaupassa tehdään yleisesti viikonlopputyötä sisältävää kaksivuorotyötä. Viikonloppuvuorot merkitsevät eritahtisuutta perheen ja muun sosiaalisen elämän toimintojen kanssa. Jos vuorotyö on epäsäännöllistä ja vuorolistat ovat tiedossa vain lyhyeksi ajaksi eteenpäin, on vaikea suunnitella yhteistä aikaa perheen ja muiden tärkeiden ihmisten kanssa ja myös harrastustoiminta häiriytyy. Sosiaalisen ja perhe-elämän häiriytymisen on osoitettu olevan yhteydessä stressioireiden kokemiseen, kuten hermostuneisuuteen, ahdistuneisuuteen tai nukkumisvaikeuksiin.

Sunnuntaiaukiolon laajennus vähittäiskaupassa nykyisellä henkilöstörakenteella merkitsisi todennäköisesti nykyistä vähemmän vapaita viikonloppuja työntekijää kohti. Lisäksi tarve järjestettyyn lastenhoitoon iltaisin ja viikonloppuisin lisääntyisi. Nykyään suurin osa kunnista järjestää iltaisin ja viikonloppuisin vuorohoittoa, mutta vuorohoidossa on vajetta 32 prosentissa sitä järjestävistä kunnista.

Valiokunta pitää tärkeänä, että kaupan työntekijöiden mahdollisuuksia työn ja muun elämän yhteensovittamiseen parannetaan. Työn ja muun

elämän yhteensovittamisen tukemiseksi työntekijällä tulisi olla mahdollisuus vähintään kahteen vapaaseen viikonloppuun kuukaudessa. Lapsiperheille olisi tärkeää, jos aukioloaikoja ja työvuoroja suunniteltaessa voitaisiin huolehtia siitä, että vanhemmat ehtisivät iltaisin kotiin ennen lasten nukkumaan menoa.

Vaikutukset työkuormituksesta palautumiseen

Kauppojen aukioloaikojen muuttamista harkittaessa on hyvä ottaa huomioon muutoksen vaikutukset työkuormitukseen ja palautumiseen. Palautumisen kannalta on tärkeä varmistaa, etteivät pitkät aukioloajat johda liian suuriin viikkotuntimääriin yksittäisillä työntekijöillä. Nykyisessä kaupanalan työehtosopimuksessa käytetään puolen vuoden tasoittumisjaksoa, mikä tekee mahdolliseksi normaalia selvästi pidemmät, maksimissaan 48 tunnin viikkotuntimäärät melko pitkiksikin ajanjaksoiksi.

Palautumisen kannalta tärkeä asia on työvuorojen ajoittuminen. Jos aukioloaikojen muuttaminen johtaa varhaisten aamuvuorojen ja myöhäisten iltavuorojen yleistymiseen tai yötyön tekemiseen, muuttuvat työn terveysvaikutukset huomattavasti. Näihin työvuoroihin liittyy huomattavasti kohonnut riski unihäiriöille, voimakkaalle väsymykselle sekä vakaville fyysisille sairauksille, kuten sydän- ja verisuonisairauksille. Myös sosiaalisen elämän kannalta ne ovat voittopuolisesti epäedullisia.

Jotta univelkaa kertyisi mahdollisimman vähän, työvuorot tulisi suunnitella siten, että työvuorojen kiertosuunta on eteenpäin eli aamuvuoron jälkeen tulee iltavuoro. Näin turvataan mahdollisuus saada riittävästi lepoa työvuorojen välissä.

Mahdollisuudet vaikuttaa työvuoroihin

Vaikutusmahdollisuudet omaan työhön ovat keskeinen tekijä työhyvinvoinnin sekä työn ja muun elämän yhteensovittamisen kannalta. Mahdollisuus vaikuttaa työaikoihin on voimakkaasti yhteydessä koettuun terveydentilaan ja stressiin. Huonot vaikutusmahdollisuudet työaikoihin noin kaksinkertaistavat naisten sairauspoissaolot verrattuna hyviin vaikutusmahdolli-

suuksiin. Tyytymättömyys työaikajärjestelyihin on myös yhteydessä koetun työkyvyn alentumiseen.

Valiokunta korostaa työvuorojen suunnittelun merkitystä ja vaikutuksia työntekijöiden terveyteen ja työviihtyvyyteen. Mahdollisuudet vaikuttaa työvuorojen järjestelyyn ja vuorojen vahvistaminen mahdollisimman pitkäksi aikaa etukäteen parantavat työviihtyvyyttä ja oman elämän suunnittelua. Työelämän ja muun elämän yhteensovittamisen kannalta on tärkeää, että vahvistettujen työvuorojen muuttamista pyritään välttämään.

Työskentely normaalista päivätyöstä poikkeavina työaikoina on perinteisesti korvattu vuoro- tai sunnuntailisin. Taloudellisen edun lisäksi lisät tukevat vapaaehtoisuutta työskennellä iltaisin ja viikonloppuisin, mikä vahvistaa kokemusta vaikutusmahdollisuuksista työaikoihin. Työntekijän motivoituneisuus on työn tuloksellisuuden kannalta tärkeä asia. Palvelualojen ammattiliiton kyselyssä vuonna 2004 lähes puolet vähittäiskaupan henkilöstöstä piti

ilta-, lauantai- ja sunnuntaityötä haluttavana juuri korkeamman palkan takia. Työhyvinvoinnin kannalta oli kuitenkin huolestuttavaa, että runsas kolmannes (36 %) katsoi, ettei sunnuntaityöstä ollut mahdollista kieltäytyä (VNS 3/2006 vp, s. 45).

Valiokunta korostaa, että työssäjaksamisen ja -viihtymisen sekä työ- ja perhe-elämän yhteensovittamisen kannalta on tärkeää, että työajoista ja -vuoroista sovitaan työntekijöiden kanssa heidän yksilölliset tarpeensa ja elämäntilanteensa huomioon ottaen. Valiokunta pitää tärkeänä, että henkilöstön mahdollisuuksia vaikuttaa työvuorojen suunnitteluun esimerkiksi osallistuvan työaikasuunnittelun keinoin parannetaan.

Lausunto

Lausuntonaan työelämä- ja tasa-arvovaliokunta esittää,

että talousvaliokunta ottaa huomioon, mitä edellä on esitetty.

Helsingissä 15 päivänä kesäkuuta 2006

Asian ratkaisevaan käsittelyyn valiokunnassa ovat ottaneet osaa

pj. Jukka Gustafsson /sd
vpj. Anne Holmlund /kok
jäs. Tarja Cronberg /vihr
Susanna Haapoja /kesk
Roger Jansson /r (osittain)
Anneli Kiljunen /sd
Esa Lahtela /sd
Riikka Moilanen-Savolainen /kesk
Markus Mustajärvi /vas

Leena Rauhala /kd
Jukka Roos /sd
Tero Rönni /sd
Arto Satonen /kok
Kimmo Tiilikainen /kesk
Pekka Vilkuna /kesk
Jaana Ylä-Mononen /kesk
vjäs. Matti Kauppila /vas.

Valiokunnan sihteerinä on toiminut

valiokuntaneuvos Ritva Bäckström.

ERIÄVÄ MIELIPIDE**Perustelut**

Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta on lausunnossaan käsitellyt kaupan aukioloaikojen laajentamista lähinnä työntekijöiden näkökulmasta. Selonteon mukaan sunnuntaityön hyväksyttävyyden kasvanut, vaikka lähes puolet alan työntekijöistä vastustaa edelleen sunnuntaiaukioloa. Alan työntekijöistä 43 % on halukas työskentelemään sunnuntaisin, silloin kun työstä maksetaan työehtosopimuksen mukaista korotettua palkkaa. Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta on useissa eri yhteyksissä korostanut työntekijän mahdollisuutta vaikuttaa työhönsä ja työaikoihinsa. Niiden henkilöiden näkökulmasta, jotka ovat halukkaita työskentelemään sunnuntaisin, sunnuntaiaukiolon laajentaminen voisi olla perusteltua. Kaupan alalla työskentelee mm. huomattava määrä opiskelijoita, ja valtaosa heistä on halukas työskentelemään sunnuntaisin nimenomaan sunnuntaipäiviltä maksettavan korotetun palkan takia. Kaikki kaupan työntekijät eivät myöskään ole perheellisiä, ja mm. hei-

dän mahdollisuuksiaan vaikuttaa omaan työhönsä ja palkkatasoonsa sunnuntaiaukiolon rajoitukset eivät ota huomioon. On myös varsin todennäköistä, että sunnuntaiaukiolon laajentaminen lisäisi alan työllisyyttä sekä parantaisi opiskelijoiden mahdollisuutta sovittaa opiskelu ja työskentely paremmin yhteen ja samalla parantaa ansiotasoaan.

Eriävä mielipide

Edellä olevan perusteella katsomme,

että työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan olisi pitänyt lausunnossaan talousvaliokunnalle kiinnittää enemmän huomiota työntekijöiden valinnanmahdollisuuksien lisäämiseen ja todeta, että sunnuntaiaukiolon laajentaminen voisi olla perusteltua niiden työntekijöiden näkökulmasta, jotka ovat halukkaita työskentelemään sunnuntaisin.

Helsingissä 15 päivänä kesäkuuta 2006

Anne Holmlund /kok
Arto Satonen /kok
Roger Jansson /r